

Stein Rokkan om politikens makroföreteelser

AV ERIK ALLARDT

Stein Rokkan var inte bara initiativtagaren till det Nordiska förbundet för statskunskap utan han var också den store och oförtröttlige förmedlaren av kontakt mellan nordisk samhällsforskning och den vetenskapliga världen utanför Norden.

Rokkan kom från periferin – han var född på Lofoten – och han blev den som mer än någon annan hjälpte forskare från periferier att få kontakt med centrum. Polariteten mellan centrum och periferi återkommer också ständigt i Rokkans både empiriska forskning och teoretiska konstruktioner. Indelningen i centrum och periferi finns på olika plan och på flera olika sätt inbyggd i hans modeller om nationsbildning och statsbygge men den förekommer också i Stein Rokkans tidigare studier av politiskt beteende och röstningsaktivitet. I hans och Henry Valens analyser av klyftor och klyvningar i det norska samhället är relationerna mellan å ena sidan centrum d. v. s. stadsbefolkningen, borgerskapet och ämbetsmännen och å andra sidan periferierna d. v. s. befolkningen i olika utkantsbygder helt centrala.

Det karakteristiska för Rokkan är att detta inte är en enkelspårig relation som kan beskrivas med hjälp av ett enda kriterium. Förhållandet mellan centrum och periferi uppträder i olika former och på många livsdomäner. Själv var Rokkan särskilt intresserad av både de ekonomiska och kulturella grunderna för indelningen i centrum och periferi.

Antagligen borde man inte när man beskriver Stein Rokkans teorier enbart tala om polariteten eller motsättningen mellan centrum och periferi. Också som analytiker är Rokkan intresserad av kontakter. Hans tyngdpunkt ligger i att analysera samspelet och interaktionen snarare än motsättningen mellan centrum och periferi. Han undviker att ställa saker på sin spets, som såsom vi vet både är frestande och ofta förledande lätt inom samhällsvetenskaplig forskning.

Stein Rokkan skydde alla billiga trick och han gjorde det aldrig intellektuellt lätt för sig. Han reviderade ständigt sina resultat och han tillför oavbrutet sina tankegångar nya element. Under

sin karriär samarbetade han med eller anknöt sina tankegångar till teorierna hos ett stort antal ledande forskare på samhällsvetenskapens olika områden. I en grov och kanske något vilseledande ordningsföljd kan man nämna hans samarbete med eller beroende av forskare såsom T. H. Marshall, Karl Deutsch, Angus Campbell, S. M. Lipset, Reinhard Bendix, Talcott Parsons, Barrington Moore, S. N. Eisenstadt, Albert Hirschman, Immanuel Wallerstein, Perry Anderson, Charles Tilly o. s. v.

Rokkan var inte heller bunden av eller kan placeras i en enda vetenskaplig disciplin. Han rörde sig med stor säkerhet inom statsvetenskap, sociologi, institutionell ekonomi, historia, kulturgeografi och under sina sista levnadsårs utforskningar av språkliga periferier var hans tidigare språkstudier till stor hjälp. Inte minst i Norden där betoningen av det egna akademiska området ibland kan få lätt komiska uttryck var Rokkans bredd och oberoende av akademiska revir av ovanlig art.

Stein Rokkan försökte också i sina arbeten införliva praktiskt alla stora motsatser inom samhällsvetenskaplig forskning. Han var inte intresserad enbart av förhållandet mellan centrum och periferi utan han behandlar exempelvis ständigt samspelet mellan ekonomi och kultur samt effekterna av både kulturella, nationella och industriella revolutioner. Det finns i Rokkans arbeten också en klar spänning mellan ett nomotetiskt, generaliserande förhållningssätt och ett intresse för det idiografiska, historiskt specifika. Rokkan söker generaliseringar men han är hela tiden sensitiv inför och intresserad av konkreta historiska förlopp.

Det är förstås rimligt att fråga om det är möjligt att åstadkomma något enhetligt och bestående när man ständigt är färdig att pröva nya infallsvinklar och göra utblickar i olika riktningar. I Stein Rokkans fall var detta inte bara möjligt utan också hans stora styrka och källan till hans originalitet. Han är ständigt villig att pröva nya variabler, kon-

struktioner och ideer men under årtionden höll hans fast vid den grundläggande uppgiften att analysera variationerna och de varierande betingelserna för nations- och statsbyggen av olika typ. Det finns antagligen utforskare av nationsbildning som gjort djävare och mera originella observationer men ifråga om rikedom på information och vetenskaplig underbyggnad är Rokkans modeller enastående. De innehåller både teoretiskt generella och historiskt unika, för Väst-Europa specifika element. I Rokkans framställningar flyter dessa samman då han varken kan eller vill välja ett antingen generaliserande eller ett historiskt beskrivande framställningssätt. Analytiskt kan man i varje fall särskilja två olika aspekt. Å ena sidan har vi Rokkans allmänna modell eller hans grundläggande antaganden om nationsbildning och statsbygge. Å andra sidan har vi Rokkans historiskt specifika modell för nationsbildningen i Väst-Europa. Den har av honom själv och andra sammanfattats i uttrycket "Rokkans europeiska begreppskarta" eller på engelska "Stein Rokkan's conceptual map of Europe". Hur som helst, när man skall återge vad Rokkans sagt om politikens makroföreteelser är det dels hans allmänna antaganden om nationsbildningen, dels hans begreppskarta över Europa som förtjänar att beskrivas.

Rokkans viktigaste uppsatser och sammanfattande framställningar av sina nationsbildningsmodeller kan dateras till 1970-talet men man kan säga att praktiskt alla hans tidigare artiklar och arbeten utgör en sorts förstudier till sammanfattningarna på 1970-talet. Två särskilt betydelsefulla bidrag på 1960-talet var dels hans uppsats "Methods and Models in the Comparative Study of Nation-Building", publicerad i *Acta Sociologica* 1969, dels hans och S. M. Lipsets inledande uppsats i volymen "Party Systems and Voter Alignments", publicerad år 1967. En del av hans viktigaste tidigare studier publicerades i samlingsvolymen "Citizens, Elections, Parties" utgiven av Universitetsforlaget år 1970, men det är synnerligen svårt att hitta och känna till alla viktiga bidrag av Stein Rokkan. De måste letas fram från en ganska fascinerande blandning av långa stencilerade konferensuppsatser, inledande uppsatser i böcker, som han var med om att redigera, depescher, cirkulär och personliga brev av vilka kopior sändes till andra forskare överallt i världen. Øyvind Østeruds kritiska framställning av olika utvecklingsteorier i läroboken "Utviklingsteori og historisk endring" av

år 1978 innehåller en utmärkt kortfattad och systematisk beskrivning av Rokkans nationsbildningsmodeller.

Rokkan har själv vid en genomgång av olika teorier om nationsbildning presenterat sin egen modell som en syntes av tre olika förhållningssätt. För det första har vi strukturfunktionalismen, som särskilt betonar dels samhällsinstitutionernas differentering från varandra, dels den ökande nationella integrationen. För det andra har vi processanalysen som särskilt framhäver olika övergripande processer såsom penetrering, identitetsbildning, legitimitetsformering, politisk mobilisering och utjämning av välfärden. Processanalysen inriktar sig särskilt på att mäta och skatta olika slag av resurser som kan mobiliseras och användas vid konflikter och motstånd mot nationsbildning. För det tredje har vi den jämförande historieskrivningen, som i nationsbildningsanalyser särskilt analyserat dels olika konkurrerande eliter, dels befolkningsrörelser.

Rokkans modell eller grundantaganden bygger som sagt på alla dessa tre förhållningssätt. Han är för det första intresserad av de funktionella förutsättningarna för nationer och stater som system och bygger då på en reviderad version av Talcott Parsons berömda AGIL-schema. För att nationella system skall kunna fungera måste det finnas både en *ekonomi*, politiska institutioner för reglering och utövning av *makt*, mekanismer för konfliktreglering och kontroll av avvikelser genom *lag* och slutligen en *kultur* som skapar förenande band, solidaritet och en gemensam identitet. De fyra funktionella förutsättningarna, *ekonomi*, *makt*, *lag* och *kultur* differentieras från varandra under nationsbildningsprocessen men de är också domäner för olika slag av eliter, som bekämpar varandra och som omväxlande är starka under olika faser av utvecklingsprocessen.

Om ett struktur-funktionalistiskt schema ger ett allmänt teoretiskt klassificeringsschema så innebär inriktningen på processanalysen snarare ett intresse för konkreta och mätbara variabler. Studier av penetrering, legitimitetskriser, identitetsbildning, välfärdsfördelning o. s. v. brukar göras så att man analyserar de kvantitativa sambanden mellan förekomsten av olika slag av resurser och de politiska förlopp som nations- och statsbildningen utgör.

Stein Rokkan betonade också starkt vikten av att studera den politiska utvecklingen med hjälp av kvantitativa sifferserier och han blev som bekant också en ledande internationell organisatör

Stein Rokkan 1921-07-04 – 1979-07-22
(Foto Bergens Tidende)

av data-arkiv för ekologiskt-historiska data om politisk utveckling. Hans metodologi har alltså ett tydligt och systematiskt samband med hans utgångspunkter. Han är emellertid inte bunden till en enbart kvantitativ metodologi. Han är som sagt också intresserad av historiska unika förlopp. Hans historiska orientering visar sig särskilt i hans intresse dels för konkreta konflikter mellan olika eliter i Europas historia och dels för de faktiska historiska relationerna mellan centra och periferier.

Vissa särdrag i Stein Rokkans sätt att arbeta gör att det är svårt att med säkerhet fastslå vad Rokkans modell riktigt innehåller. Hans produktion är utspridd över skrifter och papper av de mest olika slag. Till detta kommer spänningen mellan strävan till generaliseringar och intresset för det historiskt konkreta. Rokkan formulerar ständigt begreppsliga schemata och egenskapsrymder men i nästa skede använder han dem helt fritt och selektivt då han har konfronterats med nya data.

Enligt mönster från Talcott Parsons antar Stein Rokkan i ett av sina tidigare bidrag att nationsbildningen eller den nationella systembyggnaden sker i faser så att olika institutioner och eliter spelar en olika roll och har olika vikt under olika tider. Den första fasen består av den egentliga statsbyggnaden då de offentliga myndigheterna penetrerar sitt territorium med skattekrav, utvecklar post och vägar, inför kontroll genom rättsapparaten o s v. Den institutionella tyngdpunkten ligger i maktsfären. Den andra fasen är koncentrerad till den kulturella sfären och karakteriseras av kulturell standardisering och uppkomsten av gemensam religion och språkliga regelsystem. Den tredje fasen representeras av en utvidgning av medborgarskapet. Genom rösträttsreformer och systematisk definiering av skyldigheter och rättigheter läggs också grunden till det moderna partiväsendet. Processen är lokaliserad till den legala sfären. För det fjärde och slutligen har vi utbyggnaden av den sociala välfärden så att de enskilda människorna inte bara politiskt utan ock-

så socialt blir fullvärdiga medborgare. Dessa förändringar försiggår huvudsakligen i den ekonomiska sfären.

Øyvind Østerud påpekar det problematiska i att anknyta tidsfaserna till var sitt funktionella segment. Han påtalar också att den ekonomiska sfären hos Rokkan kommer med först i det fjärde skedet men att den ekonomiska sfären i själva verket vid statsbildningens första skede borde vara minst lika viktig som den rent politiska maktsfären. Statsbildning börjar ju ofta genom ekonomiskt röveri, utökad handel, export och import o s v.

För min del tycker jag att Stein Rokkan i själva verket i sina fortsatta framställningar av sin allmänna modell i ganska liten utsträckning använder sig av klassificeringen i de fyra institutionella segmenten eller av en indelning i specifikt fyra faser. Den stora institutionella motsättningen hos Rokkan är spänningen mellan ekonomi och kultur. I Europas historia kan vi observera både ekonomiska och kulturella erövningar och revolutioner. Kulturella erövningar och revolutioner har exempelvis varit anknutna dels till religiösa, kyrkliga, dels till nationella, språkliga klyftor. Den andra stora motsättningen har funnits mellan de nationella centra och periferierna. Huvudkonflikterna i Europas politiska historia kan också rätt väl beskrivas med hjälp av ett koordinatsystem där den ena axeln representerar den alternativa betydelsen av ekonomi och religion, och den andra axeln spänningen mellan centra och periferier. Det är också detta koordinatsystem Stein Rokkan använder när han skall karakterisera det nuvarande partisystemet i Europa. Europeiska partier kan också ganska träffande beskrivas och klassificeras just så att vi dels anger i vilken utsträckning partierna representerar antingen ekonomiska intressen eller kulturella inriktningar, dels avgör om partierna har sitt huvudstöd i antingen centra eller periferierna. Av de stora nationsbildningsmodellerna är Stein Rokkans också den enda som kan användas för att beskriva modern partistruktur på ett någorlunda rimligt sätt. De flesta andra nationsbildningsmodeller är dessutom vanligen så starkt inriktade på de stora länderna att de överhuvudtaget inte lämpar sig för generella beskrivningar av partisystemet.

Det är klart att Rokkans modeller eller grundantaganden här beskrivs i en mycket förgrovd eller stiliserad form. Det finns också andra egenskaper eller variabler som här inte alls har berörts. Själva nationsbygget försiggår genom transaktioner mellan olika centra eller mellan centrum och

periferi. Rokkans modeller är emellertid i hög grad vad man brukar kalla heuristiska. De erbjuder utgångspunkter och klassificeringsschema som hjälper att ordna och sovra olika slag av information men de innehåller inte egentligen specifika hypoteser som kan direkt prövas. Rokkan understryker också själv att grundmodellerna måste utarbetas och ges ett historiskt innehåll. Detta förklarar också varför Rokkan själv tillämpar sina grundmodeller och grundantaganden på ett mycket selektivt och fritt sätt.

Också när Rokkan går att utveckla sin begreppskarta över Europa ligger tyngdpunkten dels i två av de institutionella sfärerna nämligen just i den ekonomiska eller den kulturella sfären, dels i spänningen mellan centrum och periferi. Med en begreppslig karta avser Rokkan ett begreppssystem eller klassificeringsschema som summerar principerna för den geopolitiska differentieringen så att vi kan klassificera enskilda folkslag och länder. Det är differentieringen i Europa Stein Rokkan var intresserad av och han gjorde inga anspråk på att hans begreppskarta skulle gälla exempelvis också den tredje världen. Detta kan eventuellt av någon ses som en begränsning, men att försöka göra en begreppskarta över huvudprinciperna i Europas geopolitiska differentiering är i och för sig ingen liten eller anspråkslös uppgift. Den som är historiskt orienterad – och vem är nu inte historiskt orienterad i dessa dagar – frågar säkert antingen oroligt eller förargat hur det kan vara möjligt att pressa in en utveckling på över 2 000 år i ett enda begreppsligt schema.

Såsom tidigare har påpekats ligger Stein Rokkans utgångspunkter inte heller enbart i struktur-funktionalismens begrepp eller process-analysens variabler. Det är alldeles tydligt att Rokkans begreppsliga karta också bygger på den historiska bild vi alla har av Medelhavets regioner såsom den västeuropeiska kulturens vagg. Också i utgångspunkter för sin begreppsliga karta är Rokkan alltså inte enbart begreppsligt inriktad eller orienterad mot kvantitativa mätningar. Det historiskt specifika är viktigt och till det historiskt specifika i utgångspunkterna för Rokkans begreppsliga karta hör i särskild grad arvet från antikens Rom.

Sedan romartiden är axeln söder – norr helt central i Europa. Det romerska imperiet utvidgade sig mot norr men det skedde mera än på ett sätt. Det romerska imperiets expansion hade också ett klart samband med den inre differentieringen inom imperiet. Där fanns en militär-administrativ elit, som gjorde erövningar, där fanns en kyr-

ligt-kulturell elit, som penetrerade nya territorier med religiösa föreställningar och koder och där fanns en ekonomisk elit som utvecklade handeln. När romarriket upplöstes och den militärt administrativa strukturen föll sönder fortsatte det ekonomiskt betingade nätverket av städer och den kulturella organisationen under kyrkans ledning att dominera ekonomi och kultur.

Utgångspunkten för begreppskartan över Europa är fyra huvudfaktorer, nämligen

1:o strukturen hos nätverket av städer med graden av den kontroll som städerna utövade som viktigaste variabel,

2:o den kyrkliga organisationsformerna med tyngdpunkten på variationerna i kyrkans styrka och enhet,

3:o den språkliga gemenskapen med tyngdpunkten på variationerna i språklig enhetlighet,

4:o jordägoförhållanden med tyngdpunkten lagd på variationen i både jordbrukets ekonomiska betydelse och i jordbrukens storlek.

De två första kategorierna, stadsnätverket och kyrkan, tar sin utgångspunkt i egenskaper hos centrum, medan de två senare betonar problem i periferierna, som antingen kan acceptera eller förkasta kraven från centra.

Huvudvariablerna utgör fyra poler i ett koordinatsystem, där den ena axeln är ekonomisk, nämligen motsatsen mellan stadsnätverk och agrar struktur och den andra kulturell med kyrka och språk som poler. Att de två polerna på axlarna bildar en sorts motsatser baserar sig på att stadsnätverket och kyrkan antas representera egenskaper hos centrum medan inriktningarna på jordägoförhållanden och språk framhäver periferiernas problematik.

Det finns också underordnade variabler i Rokkans begreppsliga schema men de fyra ovannämnda är som sagt de viktigaste. Den begreppsliga kartan är avsedd att återge huvudprinciperna i den geopolitiska differentieringen mellan 1500- och 1800-talen. Av stora betydelse är att axlarna i koordinatsystemet faktiskt har historiska och geografiska motsvarigheter. Den kulturella axeln återger i många avseenden också syd-nord motsatsen i Europa. I söder har den katolska kyrkan överhöghet men i norr uppstod typiska nationalstater, där också den kyrkliga administrationen var klart knuten till nationalstaten och dess språkliga egenart. Den ekonomiska axeln är däremot en väst-öst axel. I väster uppstod välfärd och ekonomiskt överskott på basen av en urban och monetär ekonomi men i öster baserade sig ekonomin på jordbruk, tvång och militär makt.

Det har påpekats av många att Rokkans placeringar av enskilda folk och stater i klassificeringssystemet innehåller flera osäkerheter och vaga approximationer. Det är inte lätt att för en lång tidsperiod identifiera stater som har haft starkt föränderliga gränser. Ändå har det likafullt framhållits att Rokkans begreppsliga karta drar fram många centrala historiska processer och faktorer som ofta glöms bort av en mera konventionell historieskrivning.

I jämförelse med andra nyligen gjorda nationsbildningsmodeller är Stein Rokkan starkt pluralistisk. Han försöker behandla och beakta många olika faktorer i motsats till forskare såsom t ex Immanuel Wallerstein, Perry Anderson och Charles Tilly som brukar analysera nationsbildningens variationer med utgångspunkt i en speciell faktor eller process, som redan från början definierats såsom central. Det har redan sagts att Rokkans modeller är heuristiska. Modellerna innehåller inte specifika kausala hypoteser, men de framhåller faktorer som är centrala och värda att beakta. Man kunde kanske formulera det så att Rokkans nationsbildningsmodeller egentligen inte tillhandahåller förklaringar, men däremot visar de vad som är värt att förklara.

Det är många speciella egenskaper, som gör Rokkans begreppskarta till ett mycket värdefullt hjälpmedel vid analyser av de stora förloppen i Europas politiska historia. Begreppssystemet eller modellen visar för det första hur det finns vissa rumsliga eller geografiska ordningsprinciper som hjälper att förklara nationsbildningens och den geopolitiska differentieringens variationer. Det är inte bara motsatsen mellan centrum och periferi, som har ett geografiskt innehåll utan också nord-syd och öst-väst axlarna som har haft ett bestående socialt, politiskt innehåll. Rokkans analyser visar hur många särskilda faktorer såsom den religiösa organisationen eller den enorma språkliga differentieringen är faktorer med självständiga effekter på de stora politiska förloppen. Rokkans begreppskarta bekräftar och utbygger vissa föreställningar, som också tidigare varit kända. Till dem hör föreställningen om att den västliga kapitalismen förutsatte ett välutvecklat bälte av handelsstäder medan nations- och statsbildare i Östeuropa var pressade att bygga sin makt på stora jordägare samt på förtryck av både bönder och lägre samhällsklasser i de få och svaga städerna.

Rokkans både allmänna modell och begreppskarta över Europa utmärks av öppenhet. De kan utbyggas, revideras och framför allt erbjuder de utgångspunkter för nya modeller och mera de-

taljerade hypotser. Stein Rokkan var som sagt alltid i färd med att revidera vad han tidigare hade skrivit. Praktiskt taget alla hans texter innehåller påpekandet att vi måste få veta mera om de företeelser som utgjorde analysens objekt. I själva verket utgör Rokkans både grundantaganden och europeiska begreppskarta en sorts jättelika forskningsprogram.

Som forskare var Stein Rokkan ovanligt generös. Han sökte fram de bästa sidorna hos andra forskare, han var ständigt i färd med att uppmuntra andra och ofta yngre förmågor, han var villig att revidera sina egna ståndpunkter, han organiserade konferenser, möten och projekt till andras glädje

och han var inom flera olika samhällsvetenskapliga områden kontaktskaparen framom andra. Det finns också en nästan märklig samstämmighet mellan hans liv och hans forskning. Också som forskare knöt han trådar mellan olika utgångspunkter och han var ständigt i färd med att utveckla sådana ståndpunkter, teorier och modeller att han själv eller andra kunde gå vidare från dem. Hans begreppssystem och modeller är också i bästa mening stora forskningsprogram. De finns där för att vi skall kunna gå vidare från dem.

Föredrag vid VI:e Nordiska statsvetenskapliga kongressen i Åbo, 17-19.8.1981